

VERŐ-VALLÓ JUDIT

„Cigányház”, „cigányprímásutca”, „cigánytalanítás”

A Madách/Dankó (Pista) utcai muzsikus cigányok
„felfedezése” és kitzasztása a két világháború közötti
Budapesten*

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.4.1>

A fővárosi romák történetének ugyan a legtöbbet kutatott része a zenész, muzsikus cigány társadalom/társadalmak területe, a híres, jól dokumentált primáskarrierék¹ mellett a „kiscigányokról”,² a bandatagokról is születtek szövegek, főleg visszaemlékezések,³ de a budapesti romazenész családok hétéköznapijairól, életkörülményeiről így is rendkívül csekély történeti ismerettel rendelkezünk. Tanulmányomban a józsefvárosi

* A tanulmány Budapest Főváros Levéltára a „Budapesti romák története” című kutatási ösztöndíj programja támogatásával készült.

¹ Hajnáczy Tamás Bura Károly híres cigányprímásról írt egy kötetet. HAJNÁCZY Tamás: *Bura Károly cigányprímás. Aktivista, revizionista, vizionarista.* Noran Libro, Budapest, 2021. Lásd még például SZOKOLSZKY Ágnes: *Így muzsikáltunk. Déki Lakatos Sándor cigányprímás élet- és családtörténete.* Személyes Történelem, Budapest, 2023.

² A kifejezést a cigánybandákban játszó zenészek használták saját maguk meghatározására az 1930-as évek végén, a Magyar Cigányzenészek Országos Szövetségén belül, a primások és a zenekari tagok közötti viták során. HAJNÁCZY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete. Cigányzenészek harca a két világháború közötti Magyarországon.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2019. 54–59.

³ A józsefvárosi két világháború közötti roma muzsikuscsládok életéről, társadalmáról Békési Ágnes VIII. kerületi zenész cigányokkal készített interjúiból és Péliné Nyári Hilda két önéletrajzi regényéből is képet alkothatunk. BÉKESI Ágnes: *Muzsikusok.* Pont Kiadó, Budapest, 2003; PÉLINÉ NYÁRI Hilda: *Az én kis életem.* T-Twins Kiadó, Budapest, 1998; PÉLINÉ NYÁRI Hilda: *Dodó és én.* Ab Ovo Kiadó, Budapest, 1998. Durst Judit Péliné írásait egyfajta kollektív közösségi tapasztalat által létrehozott dokumentumregényekként értelmezte. DURST Judit: „Mi jó muzsikuscslád vagyunk”. Péliné Nyári Hilda életrajzi regényének olvasatairól. *Beszélő*, 2003/1–2. 62–70.

Madách/Dankó (Pista) utca 20. és 22. számú ikerbérházakban élő muzsikus cigány lakók 1920–1940-es évek közötti hétköznapjainak, életkörülményeinek vizsgálatára teszek kísérletet⁴ a témával kapcsolatos meglehetősen szűkös levéltári források mellett⁵ az ebben az időszakban a lakóházakról és társadalmukról a fővárosi lapok hasábjain megjelent újságcikkek feldolgozásával,⁶ a cigányzenész családokról alkotott korabeli képzeteket is felvázolva.

A Madách utca 1934-ben Dankó Pistára, majd 1939-ben Dankóra történő átnevezése, az ezzel kapcsolatos reakciók, valamint tiltakozás kapcsán pedig a helyi mintaadó elit és a hatóság között a városi tér feletti ellenőrzés – a névadás – jogáért vívott szimbolikus harc állomásait tekintem át, ennek a küzdelemnek a Madách utca 20–22. cigányzenész lakóinak életére gyakorolt nagyon is kézzelfogható hatásainak bemutatásával.⁷

⁴ György Eszter úgy fogalmazott, hogy a józsefvárosi roma lakosság kapcsán a városrészeire vagy egy-egy bérházra zoomoló társadalom- és várostörténeti elemzés, mélyfúrás, a szükséges forrásanyag hiányában „nem igazán kivitelezhető”. György Eszter: *Köztes terek. A rendszerváltás utáni nyócker identitása*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020. 66.

⁵ A levéltári forrásoknál nem is a szűkösség a legnagyobb probléma, hanem a „láthatatlanság”. A megmaradt dokumentumok jelentős részéből nem lehet azonosítani, hogy a benne szereplők roma/cigány származásúak voltak-e, például a Dankó utca házaiban felvett 1941. évi népszámlálási lakásíveken a foglalkozás és családnév együttese alapján feltételezhetően cigányzenész lakó sem a nemzetiség, sem a beszélt nyelv kategóriákban nem vallotta magát cigánynak vagy romának.

⁶ Tanulmányom összegzésében térek ki a felhasznált sajtóanyagokkal, hírlapi írásokkal kapcsolatos forráskritikai észrevételekre, igyekezve tudatosítani az olvasóban a kortárs megfigyelők/újságírók óhatatlanul szubjektív látásmódját.

⁷ Az utcanévadással kapcsolatos tiltakozásról KALLA Éva jelentetett meg egy rövid cikket Névadás és rasszista tiltakozás. „...de hát mégiscsak cigány volt” címmel. *Józsefváros*, 2023. június 19. <https://jozsefvarosujsg.hu/dehat-megiscsak-cigany-volt/> (Letöltve: 2024. 10. 07.) – Bak Árpád pedig a két világháború közötti köztéri roma emlékhelyekről, láthatóságról szóló tanulmányában írt az ügyről. Árpád Bak: Public Statues and Second-Class Citizens: The Spatial Politics of Romani Visibility in Interwar Budapest. *Critical Romani Studies*, 2020/3. 112. DOI: <https://doi.org/10.29098/crs.v3i1.30> – Az utcaátnevezés az alábbi tanulmányban a környéken élő cigányzenész családok felé tett hatósági gesztusként, „kedveskedésként” jelenik meg, a névadás, máshol tipikus szegregátum-utcanév jellege, negatív konnotációja nélkül, mint a cigányzene „örökségesítésének” első látható helyszíne. ANDOR Anna Klára–KÖNYA Sára–NAGY

Madách utca

A mai Dankó utca a 18. század elején alakult ki, a Józsefváros külső,⁸ korábban szőlőskertekkel és gyümölcsligetekkel teli, mezőgazdasági területén. Az utca 18. századra rögzült neve Szőlőhegy utca vagy köz (Weinberg Gasse vagy Gässl), amelynek magyar változatát a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1874-ben hivatalosan is elfogadta, majd 1879-től Madáchra nevezte át.⁹

AKárcsak a Józsefváros többi részén, a Madách utca intenzív kiépítése és az ott élő népesség dinamikus növekedése az 1870-es évektől indult meg. Miközben az 1870–1890-es évtizedekben a Nagykörúton és a körúton belüli területeken már a három-négy emeletes épületmagasságok a meghatározók,¹⁰ itt kizárólag földszintes és egyemeletes új lakóházakat húztak fel. Magasabb épületek csak a 19. század utolsó éveitől jelentek meg a területen: 1893 és 1895 között két kétemeletes, 1896–1898 között pedig öt, majd 1911-ben még egy háromemeletes lakóház épült az utcában.¹¹ Az utcaképet a 19. század végén még bizonyosan dominálta, majd az egész 20. században meghatározta az alacsony lakóépületek látványa, amelyek mögött a hosszú benyúló telkeken nemritkán istállók, műhelyek helyezkedtek el. A Madách utcában építtető befektetők gyakran alacsony komfortfokozatú szoba-konyhás otthonokból álló lakóházakba ruháztak be, élve

---

Dóra–SZABÓ Gergely: A „Mátyás Egyetemtól” a Mátyás Pincéig. A cigánymuzsikuskok zenei örökségének térbeli megjelenése a Józsefvárosban. In: LÁSZLÓFI Viola (szerk.): *Atelier 30: műhelytanulmányok*. Atelier Interdiszciplináris Történeti Tanszék, Budapest, 2020. 128.

⁸ A korábbi pesti Alsó külváros a Józsefváros elnevezést 1777-ben kapta Szent József és József trónörökös után. BAKÓ Ágnes–Dr. BERZA László–Dr. BELLEY Pál–BÍRÓ Livia: *Józsefvárosi lexikon*. MSZMP VIII. ker. Biz.–Fővárosi Tanács VIII. ker. Tanács, Budapest, 1970. XVI.

⁹ DÉRY Attila: *Józsefváros. VIII. kerület. Budapest építészeti topográfia 4*. Terc Kiadó, Budapest, 2007. 91.; RÁDAY Mihály (szerk.): *Budapest teljes utcanév lexikona*. Sprinter Kiadó, Budapest, 2004. 141–142.

¹⁰ A Nagykörút fejlődéséről a Monarchia idején lásd N. KÓSA Judit: A Nagykörút édesszülei. Építtetők és „jó gazdák” az Oktogon és a Népszínház között. *Múltunk*, 2023/3. 58–87. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.3>

¹¹ DÉRY Attila: *Józsefváros*. I. m. 91–96.

a kizárólag a Nagykörúton kívül építhető, kislakásos építkezések után igénybe vehető tízévi adómentesség lehetőségével.¹²

A városközponttól kicsit kijebb elhelyezkedő, de a nagyváros kínálta munkalehetőségektől elérhető távolságban fekvő utcában épületmagasságtól függetlenül – a földszintes toldaléképítkezések/átalakítások során ugyanúgy, mint az új, alacsony, majd emeletes lakóházak esetében – tömegesen épültek az egyszobás, szoba-konyhás lakások Budapest legbizonytalanabb egzisztenciájú, frissen beköltöző népessége számára a nagyvárosi lakhatás legolcsóbb, legkönnyebben elérhető lehetőségét nyújtva.

Madách utca 20–22.¹³

A Madách utca 20. és 22. számú bérház két egymás melletti telken helyezkedett el úgy,¹⁴ hogy a 20. telek ugyanolyan keskenyen indult, mint a 22., de a hosszan hátranyúló telekszelvény hátulján a duplájára szélesedett, hátulról bekerítve szomszédját.

A Madách utca 20. szám alatt 1890-ben egy földszintes lakóház állt, az utcafrontra egy üzlettel és két egyszoba-kamrás lakással, illetve egy, az udvarba hosszan hátranyúló, öt egyszobás lakást tartalmazó szárnyal. Az épület tulajdonosa, Hirschler Adolf kereskedő¹⁵ ugyanebben az évben három udvari szobához

¹² BOGYIRKA Emil (szerk.): *A Józsefváros története. 1873–1901.* (Józsefvárosi füzetek 2.) VIII. ker. Tanács VB Józsefvárosi Művelődési Klubja, Budapest, 1974. 12. Ugyanakkor a Nagykörúton belül épített, összes kétemeletesnél magasabb bérház esetében 1875-től huszonöt éves adómentesség járt az építetteknek. A csak a körúton kívül építhető kétemeletesnél magasabb munkásbérkaszárnnyák esetében húsz év adóelengedés járt, a kizárólag egy- vagy kétszobás kislakásos bérházak után lehetett a községi pótdók alól tízévi adókönyvitést igénybe venni. GYÁNI Gábor: *Bérkaszárnnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja.* Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1992. 44.

¹³ Budapest Főváros Levéltára [a továbbiakban BFL] XV.17.d.329 Építési Ügyosztályok Tervtára. 35313 hrsz., 35314 hrsz.

¹⁴ A Madách utca 20. az 1890-es évek nagy magánház-építési hullám, szomszédja pedig az 1905–1912 közötti következő házépítési konjunktúra időszakában épült fel. Uo. 40., 46.

¹⁵ A Hirschler család tagjainak rokoni szárait és a foglalkozásokat az alábbi hagyatéki, gyámsági és gondnoksági ügyiratok alapján tudtam rekonstruálni. BFL IV.1411.b. Árvaszéki ügyek 1902 – 00958 – Hirschler.

konyhát terveztetett, de a Fővárosi Tanács nem járult hozzá az átalakításhoz, „mivel azok által a mögöttük levő lakhelyiségek a kellő szellőztetés és világítástól megfosztatnának”.¹⁶

Három esztendővel később a Madách utca 20. alatti telek mélyen benyúló hátsó részén, az utcára néző földszintes lakóház meghagyásával Hirschler Adolf fia, dr. Hirschler Leó ügyvéd Baumgartner Sándor okleveles építésszel egy kétszintes, egyemeletes bérházat építtetett, amelyet az utcai, földszintes ház bejárati folyosóján keresztül lehetett megközelíteni. A két hosszú szárnyból és egy rövid összekötő részből álló, U alakú lakóépület fele a szomszédos telek mögé nyúlt be.

A Madách utca 20. új bérházában ekkor a földszinten és az első emeleten egyaránt tizennyolc egyszoba-konyhás lakást, illetve egy kétszoba-konyhás otthont és szintenként öt-öt közös folyosói vécét alakítottak ki. A századfordulón a szomszédos Madách utca 22. szintén dr. Hirschler Leó tulajdonában állt, aki 1898-ban egy istállót építtetett a telken.¹⁷ A meglehetősen szűk területen bő egy évtized múlva Gomperz Lajos Leoné (korábban özvegy dr. Hirschler Leoné) született Deutsch Gizella Janszky Béla és Szivessy Tibor építészekkel, valamint Fejérváry építésszel, építőmesterrel a korábbi épületek bontása után a teljes telket kitöltő kétudvaros, háromemeletes, fordított E alakú bérházat építtetett. A Madách utca 20. és 22. új bérházai gyakorlatilag összeértek, a Madách utca 22. E betűjének alsó része a szomszéd földszintes, az utcai fronton meghagyott régi lakóházával érintkezett, felső része pedig az emeletes, udvari, szoba-konyhás lakásokból álló – U alakú – új bérház egyik szárához simult.

A Madách utca 22. kifejezetten igényes homlokzata, néhány nagyobb lakást és a tetőtérben egy műteremlakást is kínál lakásállománya, illetve modernnek számító Mátrai-rendszerű vasbeton fűdémszerkezete ellenére is, szomszédjához hasonlóan, al- és ágybérلőkkel zsűfolt nyomorbérházként funkcionált. A lakóház szintenként kilenc szoba-konyhás, egy kétszoba-konyhás, továbbá két alkóvos szoba-konyhás lakásból állt, amihez

¹⁶ BFL XV.17.d.329 Építési Ügyosztályok Tervtára. 35314 hrsz.

¹⁷ A korabeli Madách utca több telkén is tartottak ekkoriban lovakat, szinte mindegyik földszintes ház mellett állt istálló.

szintenként öt közös folyosói vécé tartozott (egyik lakásban sem volt saját árnyékszék).

A bérházak társadalma a századfordulótól az 1930-as évekig

A Madách utca 20. lakóinak száma *Budapest cím- és lakjegyzéke* alapján 1899-től kezdett jelentősebb mértékben növekedni.¹⁸ A 20. század első éveiben főleg kisiparosok, iparossegédek (cipész, kőműves, szabó, mészáros, sütő, ács), néhány kereskedő, egy-egy munkás lakták a bérházat. 1902–1903-ra az addig jellemzően tizenhét-húsz körüli lakó helyett negyvenhat személy nevét tartalmazta a jegyzék. A korábbi iparos, iparossegéd főbérlok mellett ekkor jelentős számban képviseltették magukat a „lakáskiadók” (11), a magánzók (7), illetve egy-egy tisztviselő (előjárósági alkalmazott) is feltűnt a Madách utca 20. lakói között. A korabeli drasztikus lakbéremelkedést¹⁹ valószínűleg albérlok, ágybérlok tartásával kompenzáló túlélési stratégiát az ekkor még jóval kisebb néhány szoba, szoba-konyhás földszintes, régi építésű lakásból álló Madách utca 22. lakói is követték. A korábbi évek lakjegyzékei szerint egy-két, maximum három bérlelővel lakott kislakásokban (a tervdokumentáció alapján ezek istállók, istállókából átalakított lakások és mellettük műhelyek voltak) 1902–1903-ban tizenegyen éltek, öten lakáskiadóként jelölték meg a foglalkozásukat, hár-

¹⁸ Az ikerbérházak lakóösszetételének, társadalmának feldolgozásához óriási segítséget nyújtott a *Budapesti cím- és lakjegyzék* közelmúltbeli digitalizálása. Szívós Erika 2014-ben publikált kötetében az István téri bérházak főbérloineik listáját még csak az 1900-as évre tudta vizsgálni, akkor még csak ez a kötet állt rendelkezésre digitalizálva. Szívós Erika: *Az örökölt város. Városi tér, kultúra és emlékezet a 19–21. században*. BFL, Budapest, 2014. 15–16. Tanulmányomhoz a Madách utca 20. építését követő évtől állítottam össze a Madách utca 20. és 22. főbérloineik adatbázisát. *Budapesti cím- és lakásjegyzék* 1894, 1896–1897, 1898, 1899, 1900–1901, 1901–1902, 1902–1903, 1903–1904, 1904–1905, 1905–1906, 1906–1907, 1907–1908, 1908, 1909, 1910, 1911, 1912, 1913, 1914, 1916, 1922–1923, 1928. Forrás: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_budapesti_czim_es_lakasjegyzek/ (Letöltve: 2024. 10. 04.)

¹⁹ A fővárosi kislakások lakbéréi 1900 és 1906 között 45%-kal, a következő öt évben újabb 20–40%-kal, 1913-ig pedig ismét 10–20%-os arányban emelkedtek. UMBRAI Laura: *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 28.

man iparosok (vasesztergályosok), ketten fuvarosok voltak, egy lakó gyümölcskereskedő és magánzó.

Ekkortól évről évre kevesebb kisiparos élt a Madách utca 20.-ban, 1905–1906-tól pedig megjelentek az első zenészek a házban, mellettük egyre több bizonytalan egzisztenciájú, illetve szabadfoglalkozású – házaló, ószeres, ügynök (réz-, vászonügynök stb.) – költözött az épületbe. A „zenész” foglalkozású főbérlők esetében, a (gyakran ma is ismert) cigányzenész családnevek – például Oláh, Jónás, Járóka, Lakatos, Rácz, Berkes, Nyári, Kóczé, Radics – alapján jó okkal feltételezhető a lakók cigány/roma származása.

Romazenész nevek ettől az évtől folyamatosan szerepelnek a lakójegyzékekben a Madách utca 20., majd a 22. számú házban is. Utóbbiban főleg a nagy bérkaszárnya 1911-es megépülését követő évektől jelentősebb számban. Arra is volt példa, hogy a romazenészek egyik évben az egyik, a következő esztendőben a másik bérház névlistáján bukkantak fel. Például Gáspár Lajos 1905–1906-ban a Madách utca 20.-ban, 1906–1907-ben a Madách utca 22.-ben lakott.

A Madách utcai épületegyüttes lakójegyzékeiből az 1910-es évekre gyakorlatilag eltűntek az iparosok, kisiparosok és a legálisan vagy vállaltan lakáskiadással foglalkozó lakók (az al-, ágybérlők tartása bizonyosan nem szűnt meg, sőt feltételezésem szerint szinte minden családnál jelen lehetett), helyettük varrónők, mosónők és kávémérők képviseltették magukat jelentősebb számban a cigányzenész főbérlők mellett.

Cigányház – cigánytanya – őskommunista cigánykaraván

A Madách utca e két bérháza az 1920-as évek elejétől rendszeresen felbukkant a fővárosi lapok hasábjain, ahol egységesen „cigányházként”, muzsikusként lakta épületként, épület-tömbként említették az ikerházakat.²⁰

²⁰ A Madách utca egésze mint rossz hírű és nagyon szegény környék szintén gyakran szerepelt a sajtóban. Tábori Kornél hagyatékában a világháború utáni külföldi segélyekhez jutás érdekében, a budapesti nyomor dokumentálására

A Madách utca 20. 1923 szeptemberében mint „miazmas nyomortanya” került az újságok címlapjára, ahol Kóczé Gergely harminchét éves cigányprimás öngyilkosságot kísérelt meg, miután hatodik gyermekét is elvesztette tuberkulózisban. Kóczé az első világháború előtt cigányprimásként kereste a kenyerét, testvére, az egyik leghíresebb primás,²¹ Kóczé Antal bandájában játszott.²² 1916 júliusában a keleti fronton súlyos sebesülést szerzett, amelyből sosem gyógyult fel, állapota miatt zenélni sem tudott többé.²³ A 100%-os rokkantnak minősített Kóczé Gergely,

---

végzett úgynevezett „nyomorrazziákban” is szerepelnek a Madách utca lakásainak egy-egy túlszűfolt szobájában szegénységben élő, beteg, munkanélküli lakói. PERÉNYI Roland: *A nyomor felfedezése Bécsben és Budapesten. Szociális riportok a 19–20. század fordulóján.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2018. 142., 145.

²¹ Kóczé Antal (1872, Tasnád – 1926, Budapest) híres cigányprimás volt. Kilencévesen Bunkó Vince zenekarában lépett fel. Saját bandájával, amelyet tizenkilenc évesen alapított, Désen, majd Kolozsváron zenélt. A századfordulón Párizsban játszott, majd 1902-ben a bécsi udvarban, az angol király előtt is muzsikált. Budapestre 1903-ban került, ekkor a Népszínház országos primásversenyét is megnyerte (Banda Marcival megosztva). Kóczé Antal ismert és megbecsült primásként ugyan jelentős jövedelemre tett szert, de bevételei a játékszenvedélye okán nem a családját, hanem a löverseny bukmékeireit gazdagították. CSEMER Géza: *Habiszti. Cigányok élete – étele. Almanach.* Csemer Géza, Budapest, 1994. 190.; KENYERES Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon.* I. kötet. A–K. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967. 945.

²² Kóczé Gergely nem volt olyan ismert primás, mint a testvére, életéről így kevesebb adat maradt fenn. Amit bizonyosan tudunk, hogy erdélyi gyökerű zeneész cigány családból származott és intézményes zenei képzettségben is részesült. 1902-ben elvégezte a József főherceg védnöksége alatt álló Nemzeti Zenede gordonka tanszak első évfolyamát, jeles elméleti és jó gyakorlati eredménnyel. *Nemzeti Zenede növendékeinek érdemsorozata az 1902–1903-ik tanévben.* Rózsa Kálmán és neje Könyvnyomdája, Budapest, 1903. 34. Kóczét öngyilkossági kísérlete előtt két évvel, 1921-ben vették fel a székesfőváros községi kötelekébe tartozó magyar állampolgárok listájára (korábban sepsiszentgyörgyi illetőségű volt), ekkor adataiban a szomszédos Madách utca 22. szerepelt lakcímként megadva, foglalkozásához pedig a rokkant katona megnevezést írták be. *Fővárosi Közlöny*, 1921. június 10. 991. Nem tudni, hogy Kóczé Gergely behalt-e öngyilkossági kísérletébe (a sajtó értesülései szerint a haldokló fia után megmaradt morfinnal mérgezte meg magát). A sorsával foglalkozó sajtótudósítások nem szóltak erről, valamennyi a Rókus Kórházba szállításával ért véget. Későbbi cikket nem találtam Kóczé Gergely további sorsával kapcsolatban.

²³ Zalán Gyula egykori századparancsnok a primás sorsáról szóló *Az Est*-cikkre reagálva írt olvasói levelében számolt be Kóczé Gergely sérüléséről, amelyet minden bizonnyal a jelentős orosz előrenyomulást eredményező Bruszilov-offenzíva idején, a Monarchia hadseregének hatalmas veszteségeket okozó

hogy családját elartsa, ószeresnek, avagy handlénak állt, és a közeli Teleki téri piacon próbált boldogulni. A primás tragédiájáról beszámoló lapok megrendüléssel írtak a Kóczé család sorsáról, több cikk is felvetette az általános szegénység, a tuberkulózis terjedése, pusztítása miatti kormányzati felelősség kérdését is.²⁴

A tudósításokban „cigányháznak”, „cigánytanyának” aposztrófált Madách utcai házakról szóló későbbi írásokban részletesen beszámoltak a szerzők az ikerbérházakban tapasztalt sokkoló körülményekről. Halász Ernő,²⁵ a *Világ* publicistája 1924 augusztusában három VIII. kerületi lakóházat látogatott végig. A Fecske utca 3. és a Kender utca 31. régi, „ottfelejtett” földszintes, gyakorlatilag lakhatatlan romépületek voltak, amelyekben szintén pusztított a tuberkulózis, hiszen nedves, penészes szobákban, fészerben zsúfolódtak össze az ott élő családok.²⁶ A Fecske utca 3.-ban tizenkét cigányzenész család élt. A Népszínház utcából nyíló két párhuzamos kis utcától a harmadikként bejárt Madách utca 20. csak néhány perc sétára feküdt. Halászt az lepte meg a legjobban, hogy a rossz hírű nyomortanyaként ismert épület az utcáról kifejezetten kellemes benyomást tett frissen vakolt homlokzatával. A kapun belépve az újságíró egy „utolérhetetlenül

---

volhiniai harcok során szerzett, majd a hadikórházból hazakerülve a megfelelő kórházi körülmények helyett a Madách utcai nyomortanyán történt ápolásáról, valamint a primás menyasszony lányának, majd serdülő fiának haláláról. Zalán Gyula hadirokkant honvéd százados levele: *Eltörött a hegedű... Az Est*, 1923. szeptember 19. 7.

²⁴ *Az Est* és a *Népszava* is 1923. szeptember 15-ei számának címlapján fogalmazta meg kritikáit. *Eltörött. Az Est*, 1923. szeptember 15. 1.; A tuberkulózis. *Népszava*, 1923. szeptember 15. 1. – Október közepén, átvéve a budapesti híreket, meglehetősen éles hangnemben egy New York-i baloldali magyar lap is beszámolt Kóczé Gergely történetéről. Mit adott a Horthy-haza Kóczé Gergelynek és hat gyermekének. A hatgyerekes rokkantnak nem adtak vitézi-telket. *Új Előre*, 1923. október 13. 3.

²⁵ Halász Ernő (1892–1969) újságíró volt. 1945 előtt budapesti ellenzéki lapokban publikált. 1944-ben, számos neves újságíróval és jogással együtt a Csepel-szigeten működtetett Horthyliget nevű internálótáborba hurcolták zsidó származása miatt. 1948-ban Svájcba emigrált, és svájci lapokban, illetve a párizsi *Irodalmi Újságban* és a londoni *Népszavában* jelentek meg írásai. <https://mek.oszk.hu/04000/04038/html/h.htm> (Letöltve: 2024. 10. 25.); <https://muosz.hu/2024/01/17/adakozzunk-horthyliget-aldozatainak-emlekmuve-re/> (Letöltve: 2024. 10. 25.)

²⁶ HALÁSZ Ernő: Fotográfia három házról. *Világ*, 1924. augusztus 20. 4.

bizarr kép”, „vidéki városokat idéző furcsa tarkaság” fogadta. Az udvarban „leírhatatlan hangkáosz és a zsúfolt lakásokból kiáramló rossz illat” kavargott. A házmester közlése szerint a villanyvilágítás nélküli épületben csak cigányzenészek élnek, száztizenhét főbérelő, mindannyian családosak, ami a becslése szerint körülbelül ezer lakót jelentett összesen.²⁷

Halász legerősebb benyomása a házról az erős szagok és a rengeteg szemét mellett a mindent betöltő, intenzív emberi zaj: az udvaron veszekedő, játszó rengeteg gyereknek, az udvar végi kútnál mosó asszonyok beszélgetésének és az udvaron, gangon, lakásokban szóló hangszereknek a hangja. Halász Ernő cikke végén így összegezte benyomásait:

„A lakások zsúfoltak, piszkosak. Ijesztő bűz és visszariasztó szemét terjeng mindenfelé. De ez itt senkit sem zavar, a hegedű, kisbőgő, klarinét hangja fontosabb az olyan apró-cseprő bajoknál, mint a tisztaság, a világítás hiánya, az egészségtelen túlzásfűlés és egyéb szociális problémák.”²⁸

A *Friss Újság* tudósítója öt évvel Halász Ernő után, 1929 decemberében járt a Madách utca 20–22.-ben. Ekkor a házmesternő százhusz szoba-konyhás lakásban élő hétszáz zenész cigány lakóról beszélt a cikkírónak, akik munka híján napról napra tengődnek, „mert a dzsessz elvette a kenyerüket”.²⁹ Az érintettek panaszai szerint a házból már csak néhány zenész tudott vasárnaponként zenélni, ebből hétfő-keddenként jutott élelmszerre, tüzelőre, a hét többi napján maradt az éhezés és a didergés. A Madách utca 20–22. lakói azt állították, hogy négy-százán adtak be munkanélküliség-keresletet, ám mindössze harmincnyolc esetben ítélték meg a havi 16 pengős segélyt. A Madách utcai ikerbérházban élő családok a riport készítésének idején egy-két kivétellel kilakoltatás előtt álltak, hiszen szinte

²⁷ A cikkben említett ezer lakó ugyan nagyon magas szám, de a később hivatkozott írásokban említett lakásonkénti tizenöt-tizenhét bérelővel számolva nem lehetetlen.

²⁸ Uo.

²⁹ Egy ház, ahonnan 400 ember kért munkanélküliség-keresletet. *Friss Újság*, 1929. december 21. 2.

valamennyien jelentős lakbértartozást halmoztak fel. A havi 50 pengős lakbéréket munka híján albérlők, illetve ágybérlők tartásával igyekeztek előteremteni, de ahogy arról Babai András „az egyik agyonágyazott” szoba-konyhás lakásban,³⁰ tizenhárom másik emberrel együtt élő, állás nélküli cigányzenész beszámolt, a szintén kereset nélkül maradt bérlők sem tudták kifizetni a maguk 5-8 pengőit a háziaknak. Halász cikkéhez hasonlóan ebben a beszámolóban is a nyomor mellett az extrém túlszűfolttság teszi a legerősebb benyomást a házat bejáró újságíróra. A téli hideg miatt a lakók kevésbé voltak láthatóak, a szoba-konyhás (fűtetlen) lakásokba húzódtak, amelyeknek ajtaját nem szívesen nyitották ki, „hisz bemegy a hideg, és esetleg elveszi azt a meleg dunsztot, amit tizennégy test kipárolgása eredményezett”.

Az újságíró a bejárati ajtók feletti kis fehér táblákról, amelyeken a főbérlők a lakásokban élők számát tüntették fel, olvassa le a lakásonkénti jellemzően tizennégy-tizenöt fős lakószámokat.

A létfenntartás minimumát, ahogy azt a szerző a ház fűszerezésének, Bognár Ferencnek az üzletében megtudja, azok a nikkellemezből összegyűlt fillérek biztosítják,³¹ amelyeket a cigányzenész gyerekek, a rajkók zenélnek össze az utcákon, „mert a purdéknak még hullajtának egy-két fillért száanalomból”. A fűszeres elmesélése szerint a házban élő nyolcesztendő Járóka Laci hét családtagját tartotta el efféle keresetéből.³²

³⁰ A havi 50, azaz évi 600 pengős lakbér egy szoba-konyhás lakásért ekkoriban nem számított kevésnek. 1930-ban az 1920 előtt épült budapesti házak egyszobás lakásainak 7,6%-ában 200 pengő alatt, 17,6%-ában 201–300 pengő között, 24,1%-ában 301–400 pengő között, 22,6%-ában 401–500 pengő között, 15,4%-ában 501–600 pengő között, 9,5%-ában 601–800 pengő között voltak a bérleti díjai. Dr. SZÁDECKZY-KARDOSS Tibor: *A lakbérviszonyok alakulása Budapesten*. Budapesti Statisztikai Közlemények 54/4. Szföv. Háziny., Budapest, 1933. 34–35. 4–5. táblázat.

³¹ A fillér az 1927. január 1. és 1946. július 31. között forgalomban lévő pengő váltópénze volt (1 pengő 100 fillért ért). Nikkel- (rész-nikkel) fillérek az 5, 10, 20, 50 filléresek voltak, míg az 1 és 2 filléresek bronzból készültek. Forrás: <https://www.pengoportal.hu/index/index.php> (Letöltve: 2024. 11. 15.)

³² Egy évvel később, 1930-ban egy másik Járóka Lacikáról, a Madách utca 22.-ben a „cigányok házában” élő ötéves kis primásról közölt riportot a *Pesti Napló*. A kávéházakban és a korzó szállodáiban zenélő csodagyerekről a cikkíró fontosnak tartotta még írása címében is kiemelni, hogy felnőtt korában majd dinnyét akar lopni (!). Sz. I.: Járóka Lacika Budapest legkisebb cigányprimása

A Magyarországot is sújtó gazdasági világválság éveiben a Madách utca 20–22. lakóit is érzékenyen érintette a tömeges munkanélküliség. A betegség, illetve idős koruk miatt munkaképtelenné vált lakók kilakoltatásáról több személyes élettörténetet is bemutató cikk jelent meg az 1930-as évek elején. Ezekben a „cigányház” mint a főváros legszegényebbjének, legelesettebbjének utolsó menedéke jelenik meg, ahonnét kihullva már csak a teljes talajvesztés, a hajléktalanság várhat a családokra.³³

1930 szeptemberében a *Friss Újság* közölt riportot két, a család fő munkaképtelensége miatt fizetőképtelenné, majd hajléktalanná vált családról. Egyiküket, Horovitz Józsefet az újságíró így mutatta be: harmincöt éves, szívbeteg állástalan pincér (újabban utcai árus), aki feleségével és nyolc apró gyermekével a „dzsessz által kenyértelenné tett” józsefvárosi muzsikusok között húzódott meg a Madách utca 22. egyik első emeleti szoba-konyhájában. A hat hónapnyi lakbérhátralék után kilakoltatott család a riport készítésekor már nyolc napja a kapu alá kitett ágyban, megmaradt néhány bútordarabjuk között aludt. Hasonló történetről számolt be a *Friss Újság* 1932-ben is, szintén a „dzsessz miatt munkátlan cigányzenészek” otthonaként jellemzett Madách utca 20.-ból. Ekkor a ház I. emelet 35. számú szoba-konyhájából lakoltatták ki a hatvankilenc éves Schuster András házalót, beteg feleségét és négy munkanélküli albérlőjüket. Az idős házaspár a riport készítésekor a ház folyosójára kitett ágyában töltötte a hideg áprilisi éjszakákat. Mindkét cikk szerzője megerősítette, hogy a családok sikertelenül próbáltak a lakáshivatalon keresztül szükséglakáshoz jutni.

---

most lesz ötéves s a zenede befejezése után állandóan dinnyét akar lopni... *Pesti Napló*, 1930. augusztus 3. 12.

³³ 1930 februárjában az *Új Nemzedék* egy józsefvárosi éjszakai razziáról számolt be, amelyben a Madách utca 20. mint a rendőrségi akciók állandó helyszíne szerepelt. A cikk szerint a csupa egyszobás lakásban nyolcszázan élnek, gyermekek és lopásért, csavargásért elítélt férfiak, nők vegyesen. Lakásonként – a hírlapíró szerint – húszan-harmincan is alszanak sokszor a pusztaságon, ágy nélkül, a legszörnyűbb öltözőekben, piszkosan, és néhányan még a lépcsőházban is meghúzzák magukat éjszakára. Éjszakai razzián a Józsefvárosban, detektívekkel és rendőrökkel. *Új Nemzedék*, 1930. február 21. 4.

Száva Istvánt, a *Magyar Közélet* című várospolitikai kétheti lap riporterét³⁴ 1931 nyarán a házban tett látogatásakor legjobban az ott élők őszinte pőresége, a meztelen testek magától értendő látványa lepte meg a legjobban.

„Általában pőre és őszinte itt minden. A fal, amelyről hiányzik a vakolat és téglafogát vicsorítja: a szobák padlója, ahol a deszkák közt nagy lyukak ásítanak és kilátszik a puszta föld; és a pőre lakások élete. Az egész házban nincs egyetlen csukott ajtó vagy ablak. Nincs titok, belátni a szobák, a lakások, az emberek és családok élete mélyébe, nyitott ajtók mögött, egymás szemeláttára élnek, dolgoznak (ha dolgoznak), mosakszanak (ha mosakszanak), esznek, isznak, verekednek, szeretik egymást, szülnék gyereket, és hálnak meg. Véletlenül idevetődött cigánykaraván ez, éppen csak hogy kőből épült és háromemeletes a sátor, de mégiscsak sátor, és mégiscsak cigánykaraván, – amely hiába kapitalizmus és fascizmus és futószalag és fogyasztási válság és Nietzsche, és Babits – még is, jusst is megmaradt öskommunistának.”³⁵

A „cigányház(ak)ban” élők nagy részének munkanélkülisége, fizetéseképtelensége lakbérhátraléka miatt az épületek kiürítése, a tömeges kilakoltatások 1933 végére váltak annyira látványossá, hogy már nemcsak újságcikkekben foglalkoztak a témával, hanem egy országgyűlési felszólalásban is előkerült a Madách utca 20.-ban ledeszkázott nyolcvannégy lakás ügye.³⁶

³⁴ Száva István (1907–1970) író, publicista, tanár. Baloldali magatartása miatt 1929-ben kizárták az egyetemről, 1935-ben bebörtönözték. 1933-tól a *Népszava* munkatársaként dolgozott. Nemcsak hírlapi írásaiban, hanem regényeiben is foglalkoztatták a hétköznapi társadalmi problémák. Első kötete, az *Utcasarkok* 1926-ban jelent meg, amelyet 1945-ben a *Kolónia*, 1948-ban a *Margit-udvar* című könyvei követtek. Az 1960–1970-es években számtalan népszerű történelmi, életrajzi regényt írt. Forrás: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szava-istvan-77DFB/> (Letöltve: 2024. 10. 25.)

³⁵ SzÁVA István: Riport a cigányháizról, ahol mindenki meztelen. *Magyar Közélet*, 1931. július 20. 7–8.

³⁶ 1928 januárjában egyszer már ideiglenesen kilakoltatták a Madách utca 20. összes lakóját, de ekkor nem a lakbértartozások, hanem egy tetőtűz miatt kellett elhagyni a lakásokat. Ekkor beomlott az épület tűzfala és az egész bérház súlyosan megsérült. Tűzek szerte a fővárosban. *Friss Újság*, 1928. január 8. 5.

Müller Antal keresztényszocialista országgyűlési képviselő a köztisztviselői bérek lecsökkentése, az elmaradó adóbevételek és a kieső munkalehetőségek témáiról beszélve említette meg az 1929 óta egyre magasabb számban üresen álló fővárosi lakások problémáját. Adatai szerint 1929-ben 677, 1931 végén 4489, 1932 decemberében 11 886, 1933 végén pedig már 16 ezernél is több lakás állt üresen Budapesten, miközben felrótta, hogy ezzel párhuzamosan a magas lakbérek és a munkanélküliség miatt hajléktalanná váló családoknak mindössze 1341 szükséglakást utaltak ki, s azokban összesen 6042-en laknak. A képviselő a korban bevett terminusokkal beszélt ugyan a VIII. kerületi választókerületben álló Madách utca 20. „szerencsétlen kis proli családjairól”, akik korábbi otthonaik helyett most a kiserdőben kénytelenek élni. Felszólalásában azonban nem került elő az épülettel kapcsolatban a cigányház kifejezés vagy a cigány lakók témája.³⁷

A parlamenti felszólalásról beszámoló *Friss Újság* cikkében a riporter „cigánytanyaként” említette a házakat, ahol a muzsikus cigányok és „a szegények legszegényebbjei” laktak, akik már a havi 25-30 pengős lakbéreket sem tudták megfizetni. A cikkíró megjegyezte, hogy a felszólalás óta eltelt néhány napban 110-re emelkedett a kiürített lakások száma, hiszen volt olyan nap, amikor egyszerre húsz család vált földönfutóvá a Madách utcai épületekből – hozzátevé, hogy a korábban zsbongó, hangos házban immár kísérteties, nyomasztó csend honol.³⁸ Az újságíró megemlítette, hogy a „cigányházba” korábban „sűrűn vezettek idegeneket is, akik érdeklődéssel szemlélték a híres magyar muzsikus cigányok családi életét, a rajkókat [...]. Festőművészeket is gyakran lehetett látni a zsbongó ház két udvarán, amint kedvtelve festették a bogár szemű, éjfékete hajú leányokat.”³⁹

A „festőművészek” közül egy ismert festőt, Iványi-Grünwald Bélát bizonyosan lehet azonosítani,⁴⁰ hiszen az ő „rejtélyes kirán-

³⁷ *Képviselőházi napló*. Az országgyűlés képviselőházának 228. ülése, 1933. december 13. 66–67.

³⁸ Kiürült a Madách uccai cigánytanya. Száztiz leszegezett ajtaju kislakásnak nincs gazdája. *Friss Újság*, 1933. december 17. 4.

³⁹ Uo. 4.

⁴⁰ Köszönöm Nagy Zitának, a FSZEK Budapest Gyűjtemény munkatársának, hogy felhívta a figyelmemet az Iványi-Grünwald Bélával kapcsolatos újság-

dulásai” a Józsefváros „legsötétebb sikátoráiba” nagy sajtónyilvánosságot kaptak. Iványi-Grünwaldot 1933 szeptemberében *Az Est*, 1934 elején a *Színházi Élet* tudósítói kísérték el a Madách utcába, azon belül is a 20. és a 27. számú házak udvarára.⁴¹ Mindkét kirándulásnak ugyanaz volt a forgatókönyve: a festőművész először a sarki rikkancsnál krajcárra és tizfilléresekre váltotta fel a pénzét, majd bevonult valamelyik bérházudvarra, ahol fizetségért modellt ült neki egy fiatal, szép cigány lány (hegedűvel a kezében, vagy anélkül), akinek rövidesen előkerült a méltatlankodó vőlegénye/élettársa is. Iványi-Grünwald miközben rajzolt, aprópénzt osztogatott, szórt a bérházak népének: az apró cigány gyerekektől a szoptatós cigány anyán keresztül minden őt rohamozónak, majd némi kiabálás, veszekedés után (*Az Est* riportjában akkor válik „veszélyessé” a helyzet, amikor rajzolás után fényképezni kezd, és egy „vájdling vízzel” akarják a lakók leönteni) elhagyta a „terepet”. Iványi-Grünwald Béla – ahogy a *Tolnai Világlapja* szerzője fogalmazott – „expedíciói” a „pesti fáraóutódok” felfedezésére⁴² nem voltak új keletű elfoglaltságok a festő életében. Iványi-Grünwald évtizedek óta festett cigány modelleket: Nagybányán, Kecskeméten, Balatonlellén is járta a cigánysorokat, hogy Gauguin Tahitin festett képeihez hasonlóan ő is természetközeli, színes, egzotikus kompozíciókat alkothasson.⁴³

Iványi-Grünwald Béla a *Magyar Hírlap* riportérének 1934 júniusában a *Cigányok* című hatalmas festményéről nyilatkozva modelleket – ahogy fogalmazott: „cigányait” – egzotikus, a hétköznapi nyomor felett lebegő, egyfajta sajátos esztétikai élményt nyújtó

cikkekre.

⁴¹ Iványi-Grünwald Béla kalandja a Madách uccai cigánymodellel. *Az Est*, 1933. szeptember 1. 12., KRISTÓF Károly: Cigánykiállítás rendez Iványi-Grünwald Béla. *Színházi Élet*, 1934. február 25. 51–53.

⁴² Műhelytitkok. Iványi-Grünwald Béla. *Tolnai Világlapja*, 1934. május 9. 3.

⁴³ Iványi-Grünwald Béla 1907 májusában látta a Nemzeti Szalonban a francia festők kiállításán Van Gogh, Cézanne, Courbet képei mellett Gauguin műveit. Gauguin hatására úgy érezte, meg kell haladnia, amit Nagybányán korábban kikísérletezett, és saját cigány témájú képein a francia mesterhez hasonló világot próbált teremteni. TELEPY Katalin: *Iványi-Grünwald Béla*. Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1985. 26.; SZABÓ László: *Iványi-Grünwald Béla*. Corvina Kiadó, Budapest, 2007. 10.

csoportként írta le: „Vérükben szinte zeng a muzsika. Minden lépésükben ritmus van, és még itt Pesten, a Madách-utcai szörnyű bérházak odúiban sem vesztik el festőiességüket.”⁴⁴

A festő „cigányképeiről”, „cigány modelljeiről” az újságcikkekben is hasonló szellemben írtak. A *Tolnai Világlapja* szerint Iványi-Grünwald „vásznain [életre kelnek] a toprongyos, de állandóan optimista alakok, akik nem sokat törődnek a holnappal és így nem is nagyon érzik meg a gazdasági válságot”.

A megjelent újságcikkek alapján úgy tűnik, hogy sem az újságírókat, sem Iványi-Grünwaldot nem zavarta különösebben, hogy az írások megjelenése és a festő kalandosnak leírt és megélt aprópénzszóró terepmunkájának idején a szemükben egyfajta boldog, tudatlan szegénységben élő, a „gazdasági válságból mit sem érző”, mindig „optimista” Madách utcai cigány családok valójában mérhetetlen nélkülözések, betegségek, folyamatos kilakoltatások közepette küzdöttek az életben maradásukért.

1934 őszén az 1933-as nagy kilakoltatási hullám utáni állapotokról számolt be Vargha Tihamér a *Magyar Közéletben*.⁴⁵ Az ikerbérházak százhuszonhat lakásából ekkor csak negyvenben laktak úgy, hogy a szoba-konyhák 30 pengős lakbéréivel adós családok közül ötre épp kilakoltatás várt. A korábbi, krétával írt, az ott élők számát jelző táblákat a szoba-konyhák bejáratai fölött a VIII. kerületi előjáróság feliratai váltották, a maximálisan megengedett, közegészségügyi szempontból még elfogadható lakószámokkal. A Madách utca 20. és 22. túlzásúfoltsága ugyan megszűnt, de az egyéb körülmények nem javultak. Vargha írásában a háztulajdonos Gomperz Lajos Leó felelősségét hangsúlyozta az elhanyagolt épületeket, a hulló vakolatot, a „piszkos, szennyes, szürke falakat”, a „botrányosan piszkos” vécéhelyiségeket és a patkányok eldorádójaként leírt udvart látva. A riporter a házmestert az állapotokról kérdezve ugyanazt az elutasítást, fenyegetőzést tapasztalta, mint a korábbi cikkek szerzői, amikor kiderült, hogy írni fog a házról, a lakókról. A házmester szerint az

⁴⁴ GYÖRGY László: Hajnali beszélgetés Iványi-Grünwald Bélával. A régi és a mai fiatalok, a régi és az új problémák. *Magyar Hírlap*, 1934. június 17. 27.

⁴⁵ VARGHA Tihamér: Tifusz-telep a Józsefváros közepén. *Magyar Közélet*, 1934. szeptember 1. 11.

épület nem koszos, ezt bizonyítja, hogy negyven család bérel ott lakást, akik „magyarok”, tehát ezért tisztaság van benne.

Vargha tudósításában a bérházak társadalmát – a korábbi cikkekhez hasonlóan – a „jazz által tönkretett” muzsikus cigányok otthonaként írta le, akik a közeli piacokon virágárulásból próbálnak megélni, az előljárósági „Sipőcz-koszt”⁴⁶ az ételük, és a riporter látogatása idején éppen „patkós tyúkkal”, azaz lóhússal laknak jól.

A Madách utcával kapcsolatban a cigányházak társadalmáról, életéről szóló tudósításokat 1934 végétől egészen más jellegű híreket tartalmazó írások váltották az újságok hasábjain.

Megszüntetni az utca „cigányjellegét”

A *8 Órai Újság* beszámolója szerint 1934. december 13-án néhány hivatalos személy „strófhúzókkal és kalapáccsal” felszerelve megjelent a Madách utcában, és az utcanév-, illetve számtáblákat Dankó Pistára cserélte. Egy héttel az átnevezés után az utcában lakó háztulajdonosok (és az aláírók száma alapján számos ott élő nem háztulajdonos lakó is) 387 aláírással beadványt küldött a Fővárosi Közmunkák Tanácsának, kérve, hogy a Dankó Pista név helyett más elnevezést keressenek. A *8 Órai Újság* leközölte a beadvány szövegét, amelyből kiderül, hogy az utcát a ház- és üzlettulajdonosok, valamint a lakók tudta nélkül nevezték át, előbbieknél pedig „mérhetetlen” káruk származik abból, „mert a Dankó Pista muzsikus cigányról elnevezett utcában jobb lakók nem hajlandók lakni, ezt már többen ki is jelentették és egyidejűleg lakásukat is felmondták”. A beadvány szerzői szerint a Dankó Pista utcában „jobb lakók” és üzletfelek hiányában a ház- és az üzlettulajdonosok tönkremennek, „elvesztik nagy szorgalommal gyűjtött vagyonukat”, és így persze majd adót sem tudnak fizetni. A beadványban a lehetséges

⁴⁶ Az első világháború után Budapesten szervezett ingyenebéd-akciókat az azt kezdeményező polgármester, Sipőcz Jenő után Sipőcz-konyháknak nevezték. BERZA László (szerk.): *Budapest lexikon*. II. kötet. L–Z. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 200.

tragikus gazdasági következmények mellett a Dankó Pista név ellen azzal is érveltek, hogy a híres cigánymuzsikus, dalszerző nem lenne „méltó utódja” Madách Imrének, hiszen „a magyar népdalszerzés terén érdemei vannak, de mégiscsak cigány volt”, és így sem nálunk, sem külföldön nem volna jó hatása, ha az utca az ő nevét viselné. A névváltoztatás melletti érvek sorában előkerült a Madách utca 20–22. számú házak ügye is, ahol 1933 végétől tömegesen lakoltatták ki a lakbérhátralékos bérlőket. A szövegben az ikerbérházra úgy hivatkoznak, mint ahonnét a háztulajdonosoknak már majdnem sikerült kitenniük az összes cigány családot, miáltal mostanra szinte teljesen megszüntették az utca „cigányjellegét”, amelyet a Dankó Pista névvel a hatóságok minden igyekezetük ellenére újra visszaadtak a területnek.⁴⁷

Az aláírók között – ahogy azt ebben és számos későbbi cikkben is fontosnak tartották kiemelni – szerepelt „ezredes, nyugalmazott miniszteri tanácsos, kormányfőtanácsos, őrnagy, rendőrfőtanácsos, pénzügyi tanácsos, műszaki tanácsos, ügyvéd, tanár, gyáros, iparművész, tisztviselő, kereskedő, iparos”, azaz a helyi mintaadó réteg(ek), a kulturális és anyagi, a weberi rendi és osztály értelemben vett elit tagjai egyaránt.

Az utcaátnevezés ötlete, majd megvalósítása azonban egyáltalán nem zajlott titokban. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a VIII. kerületi Mátyás és Kálvária tér között húzódó utcától a Madách név elvétételét egyenesen a közvélemény azon „hazafias óhajlásával” indokolta, „hogy Madách Imre a magyar nemzet halhatatlan költője és írója, »Az ember tragédiája« örök érdemű szerzőjének emléke, Budapesten is a nagyságához méltó utca-

⁴⁷ Dankó Pista kontra Madách Imre. Egy utca elkeseredett harca új neve ellen. *8 Órai Újság*, 1935. január 31. 4. Az 1928-as *Budapesti cím- és lakjegyzék* lakóadatai és a később elemzett 1941-es népszámlálási lakásívek közötti időszakból a lakókról az 1935. évi választói névjegyzék dokumentumai állnak rendelkezésre, amelyek csak a választójoggal rendelkezőket sorolják fel. Eszerint a névjegyzékben ekkor a Dankó Pista utca 20.-ban olyan választójoggal rendelkező lakó adatai nem szerepeltek, aki zenész foglalkozású lett volna, de a 22. házban két „népzenészt” is felsorolt a jegyzék: az 1906-ban Gyöngyösön született Szalai Lászlót és az 1909-ben a fővárosban született Vörös Sándor Pált (édesanyja Járóka Erzsébet, édesapja Vörös József). BFL IV. 1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. 1935. évi országgyűlési választói névjegyzékek.

névben örökíttessék meg”. A „megfelelően méltó” hely – ahogy az számos cikkben, olvasói levélben is megfogalmazódott, majd a feladattal megbízott, utcanévbizottság tagjai is így látták jónak – végül a Józsefváros helyett a Belvárosban, az Erzsébetvároson keresztül tervezett új főútvonal, sugarút lett Madách Imre út néven. Mindez az akkoriban felerősödött magyarországi Madách-kultusz egyik jelenségeként is értelmezhető.⁴⁸

A Dankó utcai háztulajdonosok nagy nyilvánosságot kapott beadványát követően a Dankó Pista név megtartása mellett érvelő, szintén heves érzelmektől fűtött írások is napvilágot láttak. A *Kis Újság* cikkírója szerint „sajnálónivalóak” a kérvény aláírói, akiknek” bizonyára

„soha sem jutott a fülükön túl, a lelkükhöz Dankó Pista nótáinak édes-bűs melegsége. [...] pedig egyre nagyobb szükség volna büfelejtő magyar vigalomra. Kétszeresen jólesik ezért a magyar népies dal művelőinek és kedvelőinek, hogy a főváros kegyeletes tiszteletadásra határozta el magát, a magyar dalköltés egyik legkiválóbbja, Dankó Pista iránt.”⁴⁹

A *Magyar Hírlap* néhány hónappal később kétoldalas, terjedelmes cikkben számolt be Dankó Pista életéről és emlékezetéről, szobrának felavatásáról, majd a halás utókor taglalását követő-

⁴⁸ BFL II.1.a. *Fővárosi Közmunkák Tanácsának iratai*. 1934. 63. kötet. 523–524. 1934 februárjában Ravasz László református püspök felvetette, hogy Madách Imrének szobrot kellene állítani a fővárosban. A követelést rengeteg olvasói levél, újságcikk, majd gyűjtés, felajánlás követte. A témával kapcsolatos diskurzusban előkerült a „méltatlan helyen lévő” Madách utca kérdése is. A *Budapesti Hírlap*ban közölt egyik olvasói levél, ahogy a Közmunkatanács határozatában fogalmazott, „hazafias óhajtása” a Madách-utcanévvel kapcsolatban így hangzott: „Madách Imre aki [...] a Tragédiát adta nekünk, – mit kapott eddig nemzetétől, s ennek az országnak fővárosától? Egy külvárosi utcát, egy cigánysort – irodalmunk, izlésünk, s mindnyájunk sérelmére és szegényére [...] Madáchhoz, halhatatlan remekéhez és magunkhoz méltó elhatározás volna, ha a mellett, hogy szobrot állítunk Madáchnak, az új sugarutat is róla neveznök el.” ZSIRKAY JÁNOS: Szobrot Madách Imrének. (Keleti Gábor olvasói levele a cikk alatt.) *Budapesti Hírlap*, 1934. február 21. 5. – A korabeli újságok szinte naponta számoltak be a Madách Imrével kapcsolatos eseményekről, például Madáchról szóló új könyvek megjelenéséről, az *Ember tragédiájának* külföldi fordításairól, bemutatóiról. HARSÁNYI ZSOLT: Ember küzdj... Madách életének regénye. (A könyv egész oldalas hirdetése.) *Budapesti Hírlap*, 1934. április 8. 21., BISZTRAY Gyula: Színházi krónika. *Magyar Szemle*, 1934/1–4. 264–266.

⁴⁹ Utcát kapott Pesten Dankó Pista. *Kis Újság*, 1935. február 20. 6.

en, „a hálátlan utókor” alcím alatt az utcanévadással kapcsolatos tiltakozásról. Ahogy a cikkszerző fogalmazott:

„a háztulajdonosok kérvényezték, deputációztak, hogy ők az Istennek sem laknak cigányról elnevezett Dankó Pista uccában. Inkább lerombolják házaikat végig a páros és páratlan oldalon, de Dankó Pista uccájában nem szégyenkezik le életüket. Megkörnyekezték a főpolgármestert, elgondolkoztatták a miniszterelnököt, de annak bizonyára egy régi-régi örökszép Dankó-nóta, talán a »Most van a nap lemenőben« muzsikált be a fülébe és hidegen, határozottan nemet mondott.”⁵⁰

Az első beadvány után 1935 augusztusában, egy, az utcában élő lakó ismét a Közmunkatanácshoz fordult, mondván: „amióta a Dankó Pista nevet viseli az utcájuk, azóta kevés házasulandó fiatalember jár arra felé és a leányok pártában maradnak”. A panaszos szerint „a férjjelöltek [...] azt hiszik, hogy a Dankó Pista utca valamennyi lakója a zenész és hangászcsaládokból kerül ki”, ilyenformán aztán „a fehérebb bőrű fiatalemberek elkerülik az itteni lányos házakat”.⁵¹

A Közmunkatanács és a Dankó Pista utcanév ellen tiltakozók „háborúja”, ahogy a *8 Órai Újság* fogalmazott, 1938 tavaszán folytatódott,⁵² amikor négy év várakozás után a Közmunkatanács leiratában teljes egészében elutasította a kérvényezőök kívánságait. A hivatal érvelése szerint „Dankó Pista tett olyan szolgálatot a magyar nemzetnek, hogy utcát kapjon”. A harc az elutasítás után több fronton is tovább dúlt, újságcikkekben és valószínűleg

⁵⁰ NAGYMIHÁLY Sándor: Terem a „nótafa”. Dankó Pista boldog, szép évei az első daltól a szoboravatásig. *Magyar Hírlap*, 1935. augusztus 4. 27–28.

⁵¹ Miért nem tudnak férjhezmenni a lányok a Dankó Pista utcában? *Magyarság*, 1935. augusztus 15. 14.

⁵² A *8 Órai Újság* néhány nappal későbbi publicisztikájában a Dankó Pista utcanév megtartása mellett érvelt. Az írásban az „Istentől megáldott nagy tehetségű nótaköltőről” úgy emlékeztek meg, mint aki megérdemelné, hogy ne csak egy utca, hanem akár egy egész városrész is viselje a nevét. A cikkíró itt is a hálátlan utókoron merengve tette fel a kérdést: „Vajjon eljut-e hozzá [Dankó Pistához] oda, az égi mezőkre a hír ebből a gógós és koldus városból, hogy feledve vannak a régi muzsikás éjszakák, a megríkató és vérpezsdítő Dankó-nóták és a VIII. kerület egyik utcájának lakói nem látnak benne mást, mint a rongyos vályogvető cigányt, ami volt, mielőtt elindult volna az országos hírnév útján.” A Dankó Pista-háború. *8 Órai Újság*, 1938. május 21. 10.

a kérvény(ek)ben is felbukkanó érv volt még a Dankó Pista utca-név ellen, hogy az nemcsak lokálisan, azaz a helyiekre, hanem a nemzet egészére hoz szégyent, mert a „külföldben” erősíti azt a széles körben elterjedt nézetet, hogy a magyarok olyan vad, félnomád nép, akik nagyrészen cigányok.⁵³ A tiltakozók szerint továbbá az utcánévben maga a Pista elnevezés is „komikus”, nem elég komoly.⁵⁴ A Közmunkástanács végül ebben az egy kérdésben engedett álláspontjából, és 1939-ben a „Dankó Pista utca elnevezést az utcában lakók egyöntetű kérelmére Dankó-utcára” változtatta meg.⁵⁵

A Közmunkástanács elutasító leirata és a Dankó Pistáról Dankóra „finomított” utca-újraátnevezési határozat közötti hónapokban azonban a „cigányház(ak)”, a Dankó utca 20–22. tulajdonosa, Gomperz Lajos Leoné és gondnoka, Gomperz Lajos Leó egészen radikális döntést hozott, 1938. április végén megbízottaikon keresztül összes bérlőjüknek május 20-ai időponttal felmondtak. A *Magyarország* cikke a háborús retorikát vitte tovább, amikor a tiltakozó háztulajdonosok forradalmáról tudósított: a hivatal elutasító válasza miatt „a háztulajdonosok úgy döntöttek, hogy a cigányprimás utcáját cigánytalanítani akarják”. Ennek első lépése volt a Madách utca 20–22. cigány lakóinak teljes kiakoltatása.⁵⁶

A felmondások természetesen tragikus következményekkel jártak a lakókra nézve.⁵⁷ Az *Est* tudósítója május 18-án kelt cik-

⁵³ „Egy Dankó Pista utcai háztulajdonos” a szerkesztőségnek írt levelében is felhossa ezt az érvet, valamint a szintén többször felbukkanó, lentebb is hivatkozott kérdés a „Pista” név kozmikusságát is felveti. Egy Dankó Pista-utcai háztulajdonos levele: A Dankó Pista-utca. *Magyarság*, 1938. augusztus 19. 9.

⁵⁴ A Dankó Pista–Dankó István-dilemma már az utcaátnevezés előtt is felmerült, és folyamatos résztemája volt a „Dankó Pista” utcanév körüli hírlapi diskurzusnak. 1934 novemberében a *Budapesti Hírlap* egyik hosszú írása azzal a konklúzióval zárult, hogy Dankó esetében furcsa lenne az István keresztnév használata, miután a népnyelvben a Pista alak terjedt el. POGÁNY Béla: Pista, vagy István? *Budapesti Hírlap*, 1934. november 21. 7.

⁵⁵ BFL II.1.a. Fővárosi Közmunkák Tanácsának iratai 1939. 68. kötet 25.

⁵⁶ GAL György: Forradalom tört ki Dankó Pista ellen a Dankó Pista utcában. „Ne nevezzék el uccánkat egy muzsikus cigányról” kéri a Dankó Pista ucca lakói a fővárostól. *Magyarország*, 1938. május 19. 11.

⁵⁷ Az *Est* szerint a felmondást a lakók – arra hivatkozva, hogy szegények lévén nem tudnak új lakáshoz jutni – nem vették tudomásul. A háztulajdonos

kében írta le a Dankó utca 20.-ban látottakat. Cikke alapján úgy tűnik, hogy az ikerbérházból „csak” az egyik épületben élöket lakoltatták ki. Az újságíró a 65 lakásos kopott, öreg kétemeletes házban tett látogatásakor már csak három családot talált saját lakásában, a többi közül 38 lakó ekkorra elköltözött, 24 család pedig 60 gyerekkel május 1-je óta kirakott ágyai, egyéb megmaradt rozoga bútorai között az udvaron lakott. Nekik május 20-ig a ház udvarát is el kellett hagyniuk. A tulajdonos a sokgyermekes iparos-, illetve zenészcsaládok – közöttük az évtizedek óta ott élő, lakbérrel sosem tartozók – kilakoltatását is a ház renoválásával indokolta.⁵⁸ A cikk megjelenésének délelőttjén végül a főváros népjóléti osztályának megbízottja összeírta azokat a családokat, amelyeknek semmijük sem volt, és talán – ahogy a cikkszerző írta – napokon belül megkapják a szükséglakásukat. A beígért szükséglakásokra váró kilakoltatott egykori bérlők még négy hétig, egy nagyobb júniusi viharig éltek az udvaron, ekkor elázott szalmazsákjaikat és apró holmijaikat hátrahagyva (bútoraikat eddigre a háztulajdonos hatósági raktárba vitette) gyerekeikkel együtt a főkapitányságra vonultak. „A szomorú menet nagy feltűnést keltett végig a városon.”⁵⁹ A kilakoltatottakból alakított küldöttséget a főkapitányság életvédelmi osztályának vezetője,

---

végül kilakoltatási pert indított valamennyi lakója ellen, amelyet megnyert, így bírósági végzés alapján kerültek utcára a lakók. A tegnapi esti vihar ma a főkapitányságra verte a Dankó Pista ucca 25 kilakoltatott családját. *Az Est*, 1938. június 5. 5.

⁵⁸ *Az Est* egy hónappal később már a ház lebontásának tervéről írt. Ekkor a háztulajdonos az udvaron rekedt, hajléktalanná vált családokat karhatalom igénybevetésével akarta az utcára tenni, mondván, a bontási munkálatok megkezdése után életveszélyes lenne a további ott-tartózkodásuk. A tegnapi esti vihar ma a főkapitányságra verte a Dankó Pista ucca 25 kilakoltatott családját. *Az Est*, 1938. június 5. 5. – A Madách utca 20. számú házat a tervtári iratok szerint valójában nem bontották le, lakásállományát és az épületet némileg felújították (a lakások nagy része azonban ezután sem lett komfortos, maradtak a közös folyosó végi vécék).

⁵⁹ A korábbi tudósításokban huszonnégy család hatvan gyerekkel szerepelt, itt huszonöt családról és negyven gyerekről számolnak be az újságírók. A tegnapi esti vihar ma a főkapitányságra verte a Dankó Pista ucca 25 kilakoltatott családját. *Az Est*, 1938. június 5. 5.; Huszonöt kilakoltatott család negyven gyerekkel a főkapitányságon. Segítséget kértek a Dankó Pista uccai ház viharvert lakói. Rendbehozzák az újpesti nyomortelep barakjait. *Friss Újság*, 1938. június 5. 3.

dr. Vigh Béla rendőrkapitány fogadta, aki azonnal továbbirányította a menetet, és telefonált a városházára Rózsavölgyi főjegyzőnek, majd „megindultan tolmácsolta a nála járt hajléktalanok keserű panaszait”.⁶⁰ A „Dankó Pista ucca hajléktalanjainak” sorsával kapcsolatos sajtótudósítások a Városháza előtt érnek véget. Sem cikkek, sem levéltári dokumentumok alapján nem rekonstruálható, hogy a kilakoltatott családok az együttérzésen kívül kaptak-e bármi mást, például hozzájutottak-e szükséglakásokhoz.

Az átnevezés(ek) és a tiltakozás történetéről tudósító cikkekben a tiltakozók, a hatóságok és az újságírók hangja, véleménye számtalanszor megjelenik, ugyanakkor a helyi roma/cigány lakókat mindössze két írásban szólaltatták meg. A *8 Órai Újság* 1935 januárjában a tiltakozó petícióról és a decemberi utcaátnevezésről beszámoló – korábban már idézett – riportja végén egy, a Madách utca 22. előtt megkérdezett „öreg cigány” emberrel folytatott beszélgetést közölt.⁶¹ Amikor a riporter az átnevezésről és a tiltakozásról érdeklődött nála, a „bácsi” csak annyit kérdezett: „Dankó Pistá? Ki ázs?” A *Magyarország* 1938 májusi száma pedig egy félkarú, hadirokkant cigány emberrel készült riportot közölt, akinek határozott véleménye volt az utcaátnevezés elleni tiltakozásról: „Gyáva népség ez kérem. Nem tudták megvédeni a Dankó Pistát... Pedig az olyan híres cigány volt, hogy szobra is van valahol, csak nem tudom megmondani, hol. Sokszáz nótát írt, mi büszkék vagyunk rá, hogy uccát kapott és ebben az uccában lakunk.” A kilakoltatott lakókról pedig azt nyilatkozta: „Harminc-negyvenéves lakók voltak kérem. A legtisztességesebb emberek. Az igaz, hogy cigányok. Nem lett volna szabad kitenni őket a lakásból.”⁶²

A *Magyarország* idézett riportjában a helyi lakosság elutasító véleménye mellett közömbös vagy elfogadó hangok is megjelentek. Egy suszter és egy suszterszerszámokat készítő iparos nem

⁶⁰ A tegnap esti vihar ma a főkapitányságra verte a Dankó Pista ucca 25 kilakoltatott családját. *Az Est*, 1938. június 5. 5.

⁶¹ Dankó Pista kontra Madách Imre. Egy utca elkeseredett harca új neve ellen. *8 Órai Újság*, 1935. január 31. 4.

⁶² GÁL György: Forradalom tört ki Dankó Pista ellen a Dankó Pista uccában. „Ne nevezék el uccánkat egy muzsikus cigányról” kéri a Dankó Pista ucca lakói a fővárostól. *Magyarország*, 1938. május 19. 11.

bánták a Dankó Pista nevet, a suszter felesége ellenben tiltakozott, arra hivatkozva, hogy „sokkal jobb volt a Madách név. Mióta arról a cigányról neveztek el bennünket, nincs semmi becsületünk. Már azt sem érdemeljük meg, hogy locsolják az uccát.” A Madách utca 18. házmeztornéje pedig a beadványból, korábbi cikkekből ismert érvet, a Pista név komikusságát hozta fel elutasítása okaként.

Az ikerbérházak társadalma a kilakoltatások után

A Dankó utca 20.-ban és 22.-ben az 1941 januárjában felvett, a lakások és minden lakó részletes adatait rögzítő lakásívek alapján egyértelműen látható, hogy a bérházakban felújítások, bővítések történtek.⁶³

A Dankó utca 20.-ban megnőtt a lakások száma: az udvari U alakú bérház eredeti 38 kislakása és az utcai földszintes épület 7 lakása, illetve 1 üzlete helyett 56 lakást és 3 üzletet vettek ekkor nyilvántartásba a már egybeépített, bővített épületben. A korábban mindössze egyszoba-konyhás otthonok mindegyikébe került kamra, jelentős részükhöz előszoba is tartozott, és az első, illetve az újonnan kialakított második emeleten (ahol 8 lakást létesítettek) egy-egy kétszobás (konyhás, kamrás, előszobás) utcai lakáshoz már fürdőszoba is tartozott.

A Dankó utca 22.-ben ezzel szemben 48-ról 42-re csökkent a lakások száma, de 13-ban építettek fürdőszobát (9 kétszobásban és 4 egyszobásban). Az egyszobás-fürdőszobás lakások közül az egyik a korszakban igen népszerű kislakástípus, garzonlakás volt, amelyet egy egyedülálló filmoperatőr bérelt. A Dankó utca 22. esetében is a felújításnál terjeszkedtek felfelé, itt a IV. emeletre került az említett garzon és a háromfős segéd-házfelügyelő család apró, egyszobás (minden egyéb helyiséget nélkülöző) otthona. Az ikerbérházak fürdőszoba nélküli lakásállományához, azaz a lakások nagy részéhez a felújítás után sem tartozott saját vécé.

⁶³ BFL IV. 1419. j. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatalának iratai. Az 1941. évi népszámlálás budapesti felvételi és feldolgozási iratainak gyűjteménye. Dankó utca 20., Dankó utca 22.

A lakbérek is ennek megfelelően alakultak, az ikerbérházak lakásállományának zömét alkotó szoba-konyhás lakásokért éves szinten 540-600 pengő között kellett fizetni (aszerint, hogy a kamra mellett tartozott-e előszoba is a bérleményhez). Ez az összeg a korábbi – az újságcikkekben is leírt – havi 50 pengő körüli bérleti díjnak felelt meg (bár egy esetben, 1933-ban a nagy kilakoltatási hullám idején már 25-30 pengőre csökkentett lakbérekről is írtak). A kétszobás, fürdőszobás lakások árát jelentősen magasabb összegben állapították meg, bérleti díjuk 780 és 960 pengő között mozgott, attól függően, hogy a bérlemények utcai vagy udvari fekvésűek voltak-e. A korábban jellemző extrém túlzásfoltosság megszűnt a bérházakban, az egyszobás lakások zömében egy-három fő élt (kicsit több mint tíz százalék egyedülálló, közel harmaduk kétfős, negyedük háromfős háztartásokban), négy-hat fő lakott szintén az egyszobás otthonok újabb negyedében, és csak a fennmaradó öt lakásban élt hét vagy annál több személy. Al- és ágybérlők továbbra is éltek a lakások kicsit több mint egyharmadában, a kétszobásokban ugyanúgy, mint az egyszobás otthonokban. Ezek a családok általában egy-két bérletet fogadtak be, a nagy lakószámú otthonokban azonban négy-öt ágybérlet is előfordult. A főbérlet általában az ipari, kereskedelmi segédmunkás munkakörökből kerültek ki (cukrászsegéd, segédpincér), de ószeresek, ügynökök, gyári munkások, kereskedők is laktak az ikerbérházakban.

A renoválások után láthatóan egyik épületbe se költöztek vissza a zenész cigány családok, 1941-ben mindkét bérházban két-két zenész élt csak. A Dankó utca 20.-ban az I. emelet 1.-ben Bogdány János szalonzenész, zenekari tag, a II. emelet 6.-ban Roth Imre izraelita vallású alkalmi zenész, zenekari tag lakott ekkor. Előbbi egy udvari fekvésű egyszoba-konyha-kamrás, 540 pengő lakbérű kis lakásban feleségével és hatéves kislányával, utóbbi egy szintén az udvarra néző egyszoba-konyha-kamra plusz előszobás, 600 pengős lakbérű otthonban feleségével és három ágybérlettel élt együtt. Utóbbiak – egy elvált, izraelita, alkalmi munkás férfi, egy elvált, orosz anyanyelvű és nemzetiségű, magyar állampolgár magánzónő és az asszony tizenegy éves fia – havonta összesen 50 pengőt fizettek a lakhatásért, azaz „kitermelték” a lakás bérleti díját.

A Madách utca 22.-ben ugyancsak két zenész lakott a lakóívek szerint. Arany Árpád izraelita vallású, önálló zenész a földszint 5., udvari fekvésű, 780 pengős, kétszobás, fürdőszobás lakásban élt feleségével. A dobos Arany paradox módon éppen a sokat szidott, „cigánymuzsikások kenyerét elvevő”, 1920-as évekbeli jazz bandekben játszott,⁶⁴ majd az évtized végén a Moulin Rouge dobosaként dolgozott.⁶⁵ Simkovics Szergej hontalan, orosz nemzetiségű és anyanyelvű zenekarvezető pedig a III. emelet 5.-ben lakott albérlőként feleségével, Sik Szobovits Aladár gépkoocsivező és felesége kétszobás, fürdőszobás otthonának egyik szobájában (havi 35 pengőért).

A fővárosi zenész cigányok szociális viszonyai

A cigányzenész bandák iránti érdeklődés a szabadságharc utáni évektől erősödött meg Pest-Budán, az 1850–1860-as években már számos „híres” banda és primás játszott a városban, például Berkes Lajos és Rác Pál.⁶⁶ A cigányzenészek etnikai alapon szerveződő foglalkozási csoportként, a munkások által alapított önszervező egyesületeket mintául véve, a századfordu-

⁶⁴ Arany Árpád neve 1921-ben és 1924-ben is szerepelt a *Színházi Élet* tudósításaiban. 1921-ben Radulescu Lajos a Rákóczi úti Rococco Téli kertben bemutatkozó jazz bandjében dobolt, három évvel később pedig a *Színházi Élet* matinéján kísérozzenekarként fellépő Dixie Boys jazz bandben zenélt. Radulescuék a Rococco Téli kertben. *Színházi Élet*, 1921. december 4. 46.; A *Színházi Élet* első matinéja. *Színházi Élet*, 1924. február 17. 6. A dobossal kapcsolatban még 1928-ban született néhány hírlapi cikk, miután a Moulin Rouge két táncosnője becsületsértés és rágalmazás címén a mulató bendezésével együtt beperelte. Törvényeszéki Napló. „Elalvás okából” nem lehet tárgyalást tartani a Moulin Rouge táncosnőinek s zenészeinek perében. *Pesti Napló*, 1928. október 4., Elaludtak a koronatanuk a Moulin Rouge táncosnőinek és zenészeinek becsületsértési perében. *Magyar Hírlap*, 1928. október 4. 9.

⁶⁵ Arany Árpád 1938-ban költözött a házba, 1943-ban neve még szerepelt a ház lakóinak választói névjegyzékében. BFL IV. 1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai. 1943. évi országválasztói választói névjegyzékek.

⁶⁶ SÁROSI Bálint: Mindennapi magyar zene Pesten és Budán. In: GYÁNI Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros Pest, Buda, Óbuda. Városháza*, Budapest, 1998. 365–366.

lótól kezdve alapították meg saját szervezeteiket, amelyekben a cigányzene védelme mellett munkavállalási lehetőségeik és szociális helyzetük javítására is törekedtek.⁶⁷

A cigányzenészek jelentős részének korszaktól függetlenül bizonytalan volt a keresete, illetve bevételi lehetősége. Ahogy Sárosi Bálint népzenekutató fogalmazott: „a század elejétől kezdve cigányzenészből mindig több volt, mint ahányan gond nélkül megélhettek”.⁶⁸

Az első világháború súlyosan érintette a cigánybandákat is, számos zenészcsalád – mint ahogy azt a Madách utcában lakó Kóczé Gergely sorsa is példázza – maradt fenntartó nélkül. A háború utáni években lényegesen nehezebb helyzetben találták magukat a cigányzenészek, az étterem- és kávéháztulajdonosok jellemzően a bandatagok kárára módosították a szerződési feltételeket,⁶⁹ és jelentősen csökkent a hagyományos budapesti cigányzene iránti kereslet a kávéházakban, mulatókban, miután megjelentek az új amerikai zenét játszó jazz bandek. A cigányzenész-sajtó, cigányzenész-érdekvédelmi egyesületek mellett az 1920-as évek elejétől a sajtó is felfigyelt a cigánymuzsikusok hely-

⁶⁷ HAJNÁCZKY Tamás: Cigányzenész egyesületek önszegélyező tevékenysége a boldog békeidők végnapjaitól a második világháború kitöréséig. In: HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *A cigányzene és a zenész cigány alakváltozatai. Történelmi, társadalmi és kulturális metszetek a 19–20. századból.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2023. 74. A muzsikuscigányok önszerveződésének, önszegélyezésének igényét már az 1880-as évektől megfogalmazták neves fővárosi cigányprimások (köztük Rácz Pali is). SÁROSI Bálint: *Mindennapi magyar zene Pesten ... I. m. 15.* A még csak a fővárosi muzsikusok érdekeit védő Magyar Czigányzenészek Egyesülete végül két évtizeddel később jött létre, 1908-ban saját folyóiratot, a *Magyar Czigányzenészek Lapját* is kiadott. Az újság a budapesti zenészek szociális problémáiról, napi megélhetési gondjairól is részletesen beszámolt, a cikkekben többek között fontos, újra és újra felbukkanó téma volt a cigányzenészek nyugdíjegyesületének megalapítása. HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Magyar Czigányzenészek Egyesülete. Cigányzenészek mozgalma a boldog békeidők Magyarorszáján.* Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 25–28.

⁶⁸ SÁROSI Bálint: *A cigányzenekar múltja II. 1904–1944. Az egykorú sajtó tükrében.* Nap Kiadó, Budapest, 2012. 14.

⁶⁹ Uo. 15.

zetére.⁷⁰ A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete⁷¹ hadat üzent (a vidéki) cigányzenészeket kiszorító parasztbándáknak, schrammel-zenekaronak⁷² és az egyre népszerűbb belföldi és külföldi jazz bandeknek. Az egyesület felterjesztésére végül 1926-ban a 137.000/1926. VII. számú minisztériumi rendelettel gyakorlatilag kiutasították Magyarországról a külföldi zenészeket. A rendelet nyomán ezzel együtt a cigányzenészek kereseti viszonyai érdemben nem javultak, az elégedetlenség csak tovább nőtt közöttük, a zenészek ügyét támogató sajtótermékek és politikusok egyre radikálisabb hangnemben keltek ki az „idegen” zene⁷³ mű-

⁷⁰ HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete*. I. m. 17. Az *Estben* 1925-ben a vidéki cigányzenészek sanyarú helyzetéről, többek között a Debrecen környéki falvakban éhezők, tarthatatlan viszonyok között élő zenész cigány családokról jelent meg egy cikk. Idézi: HAJNÁCSKY Tamás: *Cigányzenész egyesületek...* I. m. 88. Az eredeti: *Az Est*, 1925. január 22. 4. A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének elnöke pedig a *Pesti Hírlap*nak 1926-ban adott interjújában úgy nyilatkozott, hogy a cigánymuzsikuskok kilencven százaléka rettenetes gazdasági helyzetben van, a szó szoros értelmében éheznek. Idézi: HAJNÁCSKY Tamás: *Cigányzenész egyesületek ...* I. m. 89. Az eredeti: *Pesti Hírlap*, 1926. július 30. 9.

⁷¹ Ez az egyesület, elődjével ellentétben, már nemcsak a fővárosi cigányzenészek, hanem a vidékiek érdekképviseletét is el kívánta látni. HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 20. 1924-től (újra) indították a *Magyar Cigányzenészek Lapját*, amelyben a magyar cigányzenész társadalom közéleti hírei, a jazz elleni fellépés mellett a zenészek sanyarú anyagi helyzete, a segítségzés, állásközvetítés kérdései is előkerültek. HAJNÁCSKY Tamás: *Bura Károly...* I. m. 51.

⁷² A parasztbándák tagjai nem zenélésből éltek, tehát a közönségüknek sem voltak annyira kiszolgáltatva, mint a cigányzenészek. Földművesként, birtokosokként közösségük megbecsült tagjainak számítottak. Egyedül zenélő társaik már inkább a társadalom peremén éltek, napszámosok, cselédek, kol-dusok, falusi kisiparosok közül kerültek ki. HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 24.

⁷³ HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 31. 1927-ben az MCOE a „jazz bandek” teljes magyarországi betiltását kérte a belügyminisztertől, ezúttal azonban kérésüket elutasították. 1928-ban az egyesület végül elérte, hogy a fővárostól bérelt, illetve fővárosi fenntartású vendéglátóhelyeken, intézményekben megtiltották a jazz-zenekarok fellépését. Az *Újság* sajtótudósítója kiemelte, hogy az egyik döntéshozó városatyja egyenesen erkölcsi kötelességének érezte az „erkölcsrontó néger zene” elleni fellépést, amelyet „az entente színes csapatai hagytak hátra Európában egyéb betegségek bacilusaival együtt”. Idézi: HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 34–35. Az eredeti: *Újság*, 1928. június 2.

velői ellen, ugyanekkor a modern, „a közerkölcsiségre veszélyes” táncok megrendszabályozása is napirendre került.⁷⁴

A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete, ahogy a korábbi cigányzenész önszerveződések is, céljául tűzte ki a muzsikuskok megélhetési viszonyainak, szociális helyzetének javítását, a nyugdíjbiztosítás megszervezését, munkavállalói jogaik képviselését és a segélyezést. A nyugdíjalap létrehozásában – ahogy elődei is – kudarcot vallott, de az egyesület folyósított segélyeket (jelentős számban nyújtott tagjainak temetkezési segélyt), és a zenészek munkavállalásának feltételein számos területen lényegesen tudott javítani: a közvetítő ügynökök díjának ötszázalékos maximalálásával, a munkaszerződések szabványosításával, a felmondási idő rögzítésével, a legalacsonyabb bér minimalizálásával. A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének utódja, az 1935 és 1940 között tevékenykedő Magyar Cigányzenészek Országos Szövetsége szintén folyósított nehéz szociális helyzetbe került cigányzenészeknek segélyt, például állás nélküli, kilakoltatott vagy lakbérhátralékos muzsikuskok számára.⁷⁵

Az 1920–1930-as években Budapesten élő, dolgozó, illetve munka nélkül maradt muzsikuskok cigányok számáról többféle becslés is napvilágot látott. A Magyar Cigányzenészek Országos Egyesületének Budapesten 2154 tagja volt 1926-ban (emellett 3123 az összes vidéki városban).⁷⁶ Sárosi Bálint népzene kutató szerint 1921-ben 3000 fővárosi cigányzenész közül 2000 volt állás nélkül. Korényi Béla brácsás 1933-ban 1200-ra becsülte a fővárosi és környékbeli cigányzenészeket, szerinte ekkor kö-

⁷⁴ 1927-ben rendeletek sorával igyekeztek korlátok közé szorítani a modern táncok terjedését. A hivatalos táncdiskurzust, a magyar cigányzene és a hódító, külföldi jazz ellentétpárhoz hasonlóan a megóvni kívánt magyar vagy éppen ekkor kreált valamikori magyar táncok és a közerkölcsbe, jóízlésbe ütköző, külföldi befolyást terjesztő, nemzetellenes modern táncok fogalmai határozták meg. BARÁTH Katalin: „Ennek a nemzetközi tévelygésnek határt kell szabni.” A modern társastáncok hazai intézményesülése és politikai kritikája (1890–1945). *Múltunk*, 2024/2. 40–43. DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2024.2.2>

⁷⁵ HAJNÁCZKY Tamás: *Cigányzenészek egyesületek...* I. m. 92–99., 104–105.

⁷⁶ HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 22–23.

zel a felük „ödöngött céltalanul, munka nélkül az utcán”.⁷⁷ Ami bizonyos, hogy a két világháború közötti években a regisztrált egyesületi tagsággal rendelkezőkön kívüliekkel és a családtagokkal együtt sok ezer fővárosi sorsa, megélhetése függött a cigányzenétől.

Összegzés

Az 1923 és 1934 közötti években a Dankó utca 20–22. szám alatti bérházak viszonyairól megjelent cikkekben az újságírók a – megrendítő körülmények között, egészen látványos mélyszegénységben élő – zenész cigány családokra egyfajta sokkoló nagyvárosi egzotikumként tekintettek. Szinte minden írásban a „dzsessz áldozataiként” mutatták be őket, illeszkedve ezzel abba a szélesebb narratívába, amelyet a korabeli sajtótermékek, a cigányzenészek érdekvédelmi szervezete és a politikai elit számos tagja használt, miszerint a cigányzene olyan ősi, magyar kulturális termék, amelyet védeni kell a hódító, idegen zenével szemben.⁷⁸

A férfi családfóket sújtó tartós munkanélküliség okozta elszegényedés, a tragikus lakhatási körülmények, szociális viszonyok leírása mellett az újságcikkekben többféle túlélési stratégia is felbukkant. A tipikus nagyvárosi bevételszerzésnek számító, az ikerbérházakban már korábban is elterjedt al- és ágybérletartás szinte minden szoba-konyhában jelen volt, ami már-már elviselhetetlen viszonyokat – tíz-tizenöt fős lakóközösségeket, gyakran

⁷⁷ Idézi: HAJNÁCZKY Tamás (szerk.): *Magyar Cigányzenészek Országos Egyesülete...* I. m. 57. Az eredeti: *Magyarország*, 1938. október 27. 5. A *Magyarságban* egy 1927. szeptemberi cikkben az újságíró háromezer-hétszázra becsülte a fővárosban és a fürdőhelyeken, ötezerre a vidéken a „néger muzsika” miatt állástalanná vált cigánymuzsikusok számát. A cikkíró szerint „Nagy Budapesten, a kis kocsmákat” is beleértve pedig már csak kétszázhetven cigánymuzsikus működik ekkor. Idézi NYERGES Erika: „Húzd rá cigány, te örök, te áldott...” *A kávéházi cigányzene története*. Személyes Történelem, Budapest, 2020. 189. Az eredeti: *Magyarság*, 1927. szeptember 11. 6.

⁷⁸ SIPOS Balázs: „Amerika ezeremeletes mennycsország.” *Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2023. 191–194.

szintén munkanélküli, fizetésektelen bérlőkből álló háztartások – eredményezett. Az al- és ágybérlőtartás mellett a családfők, néha a családtagok öszeresként, handléként, árusként igyekeztek bevételhez jutni, de a viszonylag kis befektetéssel végezhető, rugalmas munka rendkívül bizonytalan pénzkereseti lehetőség volt, valódi megoldást ritkán jelentett. A harmadik út a cigányzenész családok sajátos életformájához, a kisgyermekes otthoni, egészen korai, gyakorlatilag a születésükkel elkezdődő zenei neveléséhez kapcsolódott. A családok túlélését jelentő kereset az utcákon játszó gyerekbandák, rajkók vagy egy-egy kiemelkedően tehetséges, a korzón feltűnő kisgyermek, mint a *Pesti Napló* 1930-as riportjában bemutatott Járóka Lacika biztosította.

Az 1923–1934 között megjelent cikkek szerzői többnyire együttérzéssel írtak a cigány családokról, például Kóczé Gergely háborús rokkant primás családi tragédiája esetében a társadalom mulasztásait hangsúlyozva. Más szerzők – többek között Halász Ernő és Száva István – riportjaikban egyfajta romantikus, idealizált, boldog szegénységképet rajzoltak meg, amelyben a nélkülözésnél, szociális problémáknál a romák számára fontosabb a boldogító muzsikaszó. Az Iványi-Grünwald Béla józsefvárosi „expedícióiról” tudósító írások pedig a „jövővel mit sem törődő”, „toprongyos optimizmussal” ruházta fel a Madách utca és az ikerbérházak cigánymuzsikus lakóit, szemléletében a magyar irodalomban és a korabeli közbeszédben elterjedt „komikus”, kicsit együgyű cigánymuzsikus-karaktert megrajzolva.⁷⁹

A Madách – Dankó Pista – Dankó utca átnevezés, majd tiltakozási ügy kapcsán 1934 és 1938 között született hírlapi írásokból és az ott közölt „lakossági beadványokból” a cigánymuzsikus névadás aktusa mint a cigánymuzsika térbeli örökségesítésének első helyszíne és a helyi cigányzenészeknek szóló hatósági gesztus értelmezésénél⁸⁰ többretegűbb történet bontakozik ki. A név-

⁷⁹ ZIPERNOVSZKY Kornél: A magyarországi cigányzene és a jazz sorsa az 1940-es években. In: HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): *A cigányzene és a zenész cigány alakváltozatai*. I. m. 194.; D. MAGYARI Imre: „A cigány a vonójával...” Cigányzenészek a 20. század első felének magyar irodalmában. In: HAJNÁCSKY Tamás (szerk.): Uo. 261–311.

⁸⁰ ANDOR Anna Klára–KÓNYA Sára–NAGY Dóra–SZABÓ Gergely: I. m. 128.

adás motivációja nem a városi döntéshozatal pozitív gesztusa, hanem az, hogy az utcától mint külvárosi sötét „cigánysortól”, vagyis a „nem méltó helytől” elvegyék Madách Imre nevét, bármennyire is mást hangsúlyoznak a helyi tiltakozók a sajtóban lefolytatott széles körű „társadalmi” vita következményeként. Ezután a Kálvária és Mátyás tér közötti utca Dankó Pistára keresztelése már valóban értelmezhető hatósági főhajtásként az ott élő zenészek előtt, ezt bizonyítja a főváros hajlíthatatlansága és a névváltoztatást elutasító határozathoz fűzött rövid indoklása, miszerint „Dankó Pista tett olyan szolgálatot a magyar nemzetnek, hogy utcát kapjon”.

A lakóknak, tiltakozóknak az ügy hírlapi interpretációiban megjelent panaszai, érvei gyakorlatilag mind a „cigány név”, a „cigányjelleg” mint értékcsökkentő bélyeg jelentés köré szerveződtek, felsorolva, hogy a „jobb lakók” és üzletfelek ezután majd kerülnek az utcát, ezzel lakbér- és üzletibevétel-kiesést okozva, csökken az ott élők társadalmi státusza, ami például a házasságkötés esélyét is csökkenti. A lányok nem tudnak férjhez menni, mert „a fehérebb bőrű férjjelöltek” nem mennek már oda, sőt egy későbbi cikkben panaszkodó szerint az átnevezés óta már nem is locsolnak arrafelé.

A Madách utcai cigányházzal és a Madách utcával kapcsolatban az 1923 és 1934 közötti időszakban a sajtóban körüljárt mélyszegénység, az embertelen lakhatási körülmények témáit tehát az utcaátnevezési-ügy kapcsán a „cigány”, „cigányjelleg”, „cigány név” problematikája vette át, azaz a nagyvárosi, józsefvárosi szegénység etnikai címkét kapott.

A tiltakozás, átnevezés kapcsán a sajtóban a Dankó Pista név és Dankó Pista mint kiemelkedő cigány dalszerző, azaz utcanévadásra méltó személy érdemei mellett is számos cikkben érvelnek. Ezekben a cigányzenészeket és Dankó Pistát mint a nemzeti öntudat ápolóit, mint a magyar emberek érzelmeinek karbantartóit, a fájdalom és bánat, az öröm és szerelem nótákba öntött szakértőit mutatják be, akikre büszkék lehetünk.

Az utcaátnevezési ügy és utóéletének többéves hírlapi tárgyalása során a névadási gesztus címzettjei, a helyi romazenészek vagy az ott élő cigány családok, a cigány utca embere csak két

esetben bukkantak fel az újságcikkekben. Ekkor az 1923–1934 között Iványi-Grünwald Béla festővel kapcsolatos írásokban, irodalmi szövegekben és a korabeli közbeszédben is elterjedt komikus, tudatlan cigánykaraktert megrajzolva, a válaszadók esetében a hiányt hangsúlyozva (egyikük nem tudta, ki Dankó Pista, a másik férfi nem tudta, hol állítottak szobrot a nótaszerzőnek), egy helyütt a „cigányos beszéd” idézését használva a típus erősítéséhez.⁸¹

⁸¹ A cigánysággal kapcsolatos, a sajtóban megjelenő előítéletes beszédmódot Bura Károly legendás cigányprimás, aktivista erős kritikával illette egy 1929-es interjújában: „...tiltakoznom kell az ellen, hogy a sajtóban egyre gyakrabban jelenik meg oly beállítás mintha a cigány másodrendű állampolgár lenne. Mi épp úgy adófizető állampolgárok vagyunk, mint bárki más, épp úgy teljesítjük kötelességünket, tehát épp olyan jogaink is vannak.” *Újság*, 1929. március 6. 2., idézi HAJNÁCZKY Tamás: *Bura Károly...* I. m. 54.